

Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

Mia Csicska

**Mogućnosti primjene teorijskih objašnjenja tradicionalnog
rizičnog i delinkventnog ponašanja na objašnjenje vršnjačkog
nasilja preko interneta**

Završni rad

Mentor: izv. prof.dr.sc. Daniela Šincek

Osijek, 2019.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

Preddiplomski studij psihologije

Mia Csicska

**Mogućnosti primjene teorijskih objašnjenja tradicionalnog
rizičnog i delinkventnog ponašanja na objašnjenje vršnjačkog
nasilja preko interneta**

Završni rad

Društvene znanosti, polje psihologija, grana socijalna psihologija

Mentor: izv. prof.dr.sc. Daniela Šincek

Osijek, 2019.

IZJAVA

Kojom ja, Mia Csicska, studentica Filozofskog fakulteta u Osijeku, kao autorica završnog rada s naslovom: Mogućnosti primjene teorijskih objašnjenja tradicionalnog rizičnog i delinkventnog ponašanja na objašnjenje vršnjačkog nasilja preko interneta, izjavljujem kako sam s punom odgovornošću samostalno napisala rad. Izjavljujem kako niti jedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da nema prepisanih niti kopiranih dijelova tuđih radova a da nisu označeni kao citati izvornih autora. Također, potpisom dajem odobrenje Filozofskom fakultetu u Osijeku da bez naknade trajno pohrani i javno objavi ovaj završni rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 24.06.2019.

Mia Csicska, 0122224874

Sadržaj

SAŽETAK

1. UVOD	1
2. NASILJE NA INTERNETU	2
2.1. Oblici internetskog nasilja.....	2
2.2. Spolne razlike u doživljavanju internetskog nasilja i prevalencija doživljavanja nasilja putem interneta.....	3
2.3. Razlika između tradicionalnog nasilja i nasilja putem interneta	4
2.4. Posljedice nasilja putem interneta	5
2.5. Utjecaj roditelja, drugih odraslih i vršnjaka	6
3. TEORIJE TRADICIONALNOG RIZIČNOG I DELIKVENTNOG PONAŠANJA	7
3.1. Teorija socijalnih veza (eng. <i>Social Bond Theory</i>).....	7
3.2. Opća teorija kriminaliteta (eng. <i>General Theory of Crime</i>)	8
3.3. Generalna teorija pritiska (eng. <i>General Strain Theory</i>).....	9
3.4. Teorija problematičnog ponašanja (eng. <i>Problem Behavioral Theory</i>)	12
4. ZAKLJUČAK	14
LITERATURA	16

SAŽETAK

Naglim razvojem informacijsko-komunikacijskih tehnologija, broj korisnika interneta svakog dana raste te je internet postao sve popularniji za komunikaciju i prenošenje informacija. Osim što je internet vrlo koristan alat i ima brojne prednosti, postao je i mjesto na kojem se odvija nasilje. Nasilje putem interneta uključuje konstantno emocionalno i psihičko uznemiravanje. Najčešće se odvija putem društvenih mreža i blogova te se odnosi na fotografije, video ili tekstualne poruke. Razlikuje se osam oblika elektroničkog nasilja: izazivanje sukoba, uznemiravanje, klevetanje, pretvaranje, iznuđivanje, isključivanje, uhođenje i prijeteće usmjerene drugim osobama. Ono što je specifično za nasilje putem interneta za razliku od klasičnih oblika nasilja jest da se nasilje putem interneta može odvijati 24 sata na dan, te ono pruža anonimnost. Nasilje putem interneta ima značajan utjecaj na psihički i emocionalni razvoj djeteta. Nasilje dovodi do smanjenog samopouzdanja, depresije, anksioznosti, slabog akademskog uspjeha kod žrtve, a nasilnici pokazuju manje empatije. Ovim preglednim radom se htjelo promotriti nasilje putem interneta u kontekstu teorija tradicionalnog rizičnog i delinkventnog ponašanja. Obrađene su četiri teorije – teorija socijalnih veza, opća teorija kriminaliteta, generalna teorija pritiska i teorija problematičnog ponašanja. Zaključeno je da opća teorija kriminaliteta i generalna teorija pritiska imaju potencijal i za objašnjavanje nasilja putem interneta. Nalazi istraživanja pokazuju i razne implikacije – poticanje mladih na kritičko razmišljanje i razvoj preventivnih programa.

Ključne riječi: nasilje putem interneta, teorije delinkventnog ponašanja, žrtva, nasilnik

ABSTRACT

With the rapid development of information and communication technologies, the number of internet users is increasing every day, and the Internet has become increasingly popular for communication and information delivery. Aside from the fact that the internet is a very useful tool and has many advantages, it has also become a place where violence is taking place. Online violence involves constant emotional and mental harassment. It is most commonly used through social networks and blogs, and refers to photos, videos, or text messages. Eight forms of electronic violence are distinguished: flaming, harassment, denigration, impersonation, outing and trickery, exclusion, cyberstalking and cyber threats. Unlike the classic forms of violence, online violence can take place 24 hours a day, providing anonymity. Violence through the internet has a significant impact on the psychological and emotional development of the child. Violence results in reduced self-confidence, depression, anxiety, poor academic success on the victim, and violators show less empathy. This review aimed at examining violence through the Internet in the context of the theory of traditional risk and delinquent behavior. Four theories – Social Bond Theory, General Theory of Crime, General Strain Theory and Problem Behavioral Theory have been elaborated. It was concluded that the General Theory of Crime and the General Strain Theory have the potential to explain Internet violence. Research findings also show a variety of implications - encouraging young people to think critically and develop preventive programs.

Key words: Internet violence, theories of delinquent behaviour, victim, bully

1. UVOD

Zadnja dva desetljeća su obilježena naglim razvojem informacijsko-komunikacijskih tehnologija. Jasno je kako je internet koristan alat i nudi razne mogućnosti poput brze i lake dostupnosti informacija, omogućuje laku i nesmetanu komunikaciju bez obzira gdje se nalazili, potiče razvoj kreativnosti i strategija rješavanja problema te omogućuje razmjenu informacija, mišljenja i iskustava (Robotić, 2015). U isto vrijeme pruža edukaciju, zabavu i način je brze i lake komunikacije. U skladu s time, broj korisnika interneta svakog dana raste te sadržaj koji se emitira korisnicima je svakog dana bogatiji i raznolikiji. Također, internet je preuzeo značajnu ulogu u privatnom i poslovnom okruženju ljudi (Mihajlov i Vejmelka, 2017). Razvoj interneta za sobom donosi i promjene u načinu na koji ljudi komuniciraju i razmjenjuju informacije.

Prednosti interneta su također prepoznala djeca i adolescenti. Djeca i mladi danas žive znatno drugačije od njihovih roditelja i o elektroničkim medijima znaju puno više (Robotić, 2015). Državni zavod za statistiku (2018) navodi kako je u Hrvatskoj upotreba računala i interneta u porastu među svim dobnim skupinama. 82% kućanstava ima pristup internetu a najviše internet rabe mladi između 16 i 24 godine, i to najviše studenti i učenici. Važno je i vrijeme koje adolescenti provode na internetu. Đuranović i Klasnić (2016) navode kako više od 30% mladih provede na internetu između 3 do 5 sati dnevno. No, osim količine vremena provedene na internetu, važno je i u kojim to aktivnostima mladi sudjeluju te kakvi su obrasci njihova ponašanja (Vejmelka, Strabić i Jazvo, 2017). Djeca i mladi koriste internet za mnoge stvari, prvenstveno za školu, dopisivanje s prijateljima i gledanje video sadržaja, saznavanje novih informacija, te se može reći da je virtualna komunikacija način na koji zadovoljavaju svoje emocionalne i komunikacijske potrebe (Gámez-Guadix, Borrajo i Almendros, 2016). U adolescenciji, osobe traže prilike u kojima se mogu prikazati u što boljem i pozitivnijem svjetlu. Chat, email i društvene mreže samo su neki od načina novih oblika komuniciranja među mladima i mjesto gdje mogu podijeliti sve što žele.

No, napredak u tehnologiji za sobom nosi i određene rizike. U digitalnom svijetu ljudi mogu biti žrtve narušene privatnosti, uznemiravanja i slično. Izloženost takvim rizicima može dovesti do dugotrajnih i ozbiljnih posljedica, pogotovo za adolescente koji ne razmišljaju uvijek kritički o rizicima interneta ili ih čak nisu ni svjesni (Vejmelka, Strabić i Jazvo, 2017). Može dovesti i do raznih oblika delinkventnog i neprihvatljivog ponašanja. Ono što se izdvaja kao najveći rizik jest korištenje interneta kao alata za zlostavljanje (Tokunaga, 2010).

2. NASILJE NA INTERNETU

Poznato je kako su internet i elektroničke forme komunikacije revolucionizirale način na koji osobe komuniciraju i brzinu kojom se informacije prenose ostatku svijeta. Korištenje interneta i mobilnih telefona je neizbježno u razvijenim zemljama. Navodi se podatak kako oko 73% do 87% svjetske populacije koristi internet (Lianos i McGrath, 2018). Iako digitalno doba ima brojne prednosti, pokazano je kako ima brojne i opasnosti, prvenstveno nastanak rizičnih online ponašanja. U tom svjetlu, rizična online ponašanja uključuju okruženje u situacijama koje povećavaju vjerojatnost negativnih posljedica, osobnih, i drugima. Do sada najčešća istraživanja rizičnog online ponašanja su nasilje putem interneta i ovisnost o internetu (Gámez-Guadix, Borrajo i Almendros, 2016). Osim klasičnih oblika nasilja, rašireno posjedovanje kompjutera, mobitela i interneta zapravo postaje dodatni mehanizam putem kojega se može vršiti nasilje (Hinduja i Patchin, 2008).

Nasilnička ponašanja uključuju konstantno psihičko, fizičko i emocionalno uznemiravanje (Li, Holt, Bossler i May, 2016). Važno je razlikovati i pojmove izravan napad i napad preko posrednika. Napadom preko posrednika se odnosi na to da počinitelj napada žrtvu preko neke teće osobe koja nije možda ni svjesna što se trenutno odvija. Izravan napad je kada počinitelj izravno vrši nasilje nad pojedincem (Hodak Kodžoman, Velki i Cakić, 2013). Ono što se još mora razlikovati kod pojma nasilja jesu „uloge“ osoba uključenih u nasilje. Treba razlikovati žrtve nasilja, osobe koje se nasilnički ponašaju, osobe koje svjedoče nasilju ali ništa ne poduzimaju po tom pitanju te osobe koja nisu zahvaćena nasiljem.

2.1. Oblici internetskog nasilja

Putem navedenih medija, svakodnevno nasilje se širi i na virtualni svijet stvarajući elektroničko nasilje (Strabić i Tokić Milaković, 2016). Patchin i Hinduja (2006, p.152), definiraju nasilje putem interneta kao „namjerno i ponavljano nanošenje štete uzrokovano elektroničkim tekstom.“.

Willard (2007) navodi različite oblike elektroničkog nasilja:

- (1) izazivanje sukoba (eng. *flaming*) slanjem uvredljivih i neprimjerenih poruka,
- (2) uznemiravanje (eng. *harassment*), tj. opetovano slanje uznemiravajućih poruka i njihovo objavljivanje na mjestima gdje ih može vidjeti veći broj ljudi,
- (3) klevetanje (eng. *denigration*), tj. širenje lažnih i često okrutnih informacija o osobi i/ili

mijenjanje izgleda fotografija s ciljem narušavanja ugleda osobe,

(4) pretvaranje (eng. *impersonation*), tj. korištenje žrtvinog identiteta (najčešće na društvenim mrežama) kako bi se objavljivale neprimjerene informacije,

(5) iznuđivanje i varanje (eng. *outing and trickery*), odnosno primanje povjerljivih informacija i prosljeđivanje tih informacija ostalima,

(6) isključivanje (eng. *exclusion*), „izbacivanje“ osobe iz razgovora ili zabrana pristupa određenim grupama i web stranicama,

(7) uhođenje (eng. *cyberstalking*) koje podrazumijeva slanje prijetećih poruka s ciljem izazivanja straha,

(8) prijetnje usmjerene drugim osobama ili skupinama ljudi (eng. *cyber threats*).

Također, ističe se i poticanje na grupnu mržnju kroz konstantno slanje uvredljivih komentara, pravljenje uvredljivih fotografija i grupa na društvenim mrežama s ciljem ponižavanja žrtve.

2.2. Spolne razlike u doživljavanju internetskog nasilja i prevalencija doživljavanja nasilja putem interneta

Iako je nasilje putem interneta primarno istraživano kao problem povezan s adolescencijom, u literaturi se spominje kako se ovaj tip nasilja prostire i izvan razdoblja adolescencije (Kail, 2016). Ranije je navedeno kako veliki broj djece i adolescenata provode 3 do 5 sati dnevno na internetu. Daljnja istraživanja pokazuju kako dječaci koriste internet zbog igranja igrica i gledanja YouTube videa, dok djevojčice zbog dopisivanja i komuniciranja s drugima (Snell i Englander, 2010). Važno je iz tog razloga obratiti pozornost i na spolne razlike. Istraživanja pokazuju kako su dječaci češće uključeni u tradicionalne oblike nasilja, primjerice češće se fizički obračunavaju i vrijeđaju u odnosu na djevojčice (Strabić i Tokić Milaković, 2016). S druge strane djevojčice su sklonije neizravnijim oblicima nasilja, primjerice ogovarati i širiti glasine o drugima te izolirati žrtvu iz grupe. Ono što je zanimljivo gledajući spolne razlike je kako su djevojčice češće žrtve nasilja (Hinduja i Patchin, 2008). Istraživanje Lianos i McGratha (2018) potvrđuje kako su dob i spol značajni prediktori internetskog zlostavljanja.

Prevalencija nasilja putem interneta varira u ovisnosti kako je nasilje definirano i u ovisnosti o dobi i državi koja je uključena u istraživanje. Za mlađe odrasle prevalencija iznosi od 5% do 21% (Kowalski, Giumetti, Schroeder, i Reese, 2012; prema Lianos i McGrath, 2018). Istraživanjem koje su proveli Lianos i McGrath (2018) je dobiveno kako je 80% adolescenata

uključeno u nasilje putem interneta. No, većinom se prevalencija činjenja i doživljavanja nasilja putem interneta kreće u rasponu od 20% do 40% (Tokunga, 2010). Iako se ovaj postotak čini možda malim, ukoliko bi se uzeo jedan prosječan razred od 25 učenika, u prosjeku bi 5 učenika bilo uključeno u nasilje što je vrlo zabrinjavajući podatak. Rezultati Šincek (2014) također potvrđuju ove nalaze. U istraživanju na srednjoškolcima, u prvom uzorku dobiven je podatak kako je prevalencija činjenja nasilja na internetu 27.7%, dok je prevalencija doživljavanja nasilja 24.9%. Na drugom uzorku srednjoškolaca, prevalencija činjenja nasilja je 17.7% i doživljavanja nasilja 16.5%.

2.3. Razlika između tradicionalnog nasilja i nasilja putem interneta

Postoji nesuglasje oko pitanja je li nasilje putem interneta samo nastavak klasičnog nasilja ili je to novi oblik vršnjačkog nasilja (Strabić i Tokić Milaković, 2016). Li (2007) navodi kako otprilike 30% adolescenata koji su uključeni u tradicionalno nasilje su i nasilnici u digitalnom okruženju. Ovaj nalaz zapravo govori kako se može razumjeti zašto se ljudi uključuju u nasilje putem interneta razmatrajući nalaze istraživanja koji se bave time zašto su ljudi angažirani u tradicionalno nasilje. Espelage, Rao i Craven, (2012) su longitudinalnim istraživanjem potvrdili kako se nasilje licem u lice transferira u virtualni prostor. Također, Čiča (2013) istraživanjem potvrđuje kako izravni oblici nasilja „licem u lice“ doprinose nasilju putem interneta. Drugim riječima, vjerojatnije je da će osobe koje su izravno uključene u činjenje i doživljavanje tradicionalnog nasilja biti uključene i u doživljavanje i činjenje nasilja putem interneta. Ovim nalazom se može zaključiti kako je nasilje putem interneta nastavak tradicionalnih oblika nasilja. Sličnosti koje dijele tradicionalno i nasilje putem interneta su želja za nanošenjem štete (psihičke ili fizičke) žrtvi i agresivno ponašanje, neravnopravna podjela moći i žrtvina nemogućnost obrane (Li, 2007).

Za razliku od tradicionalnog nasilja koje prestaje kada žrtva dođe kući iz škole, od internetskog nasilja nema bijega i nije potrebna fizička blizina. Ono se može događati gdje god se žrtva nalazila, 24 sata na dan, 365 dana u godini. Isto tako, digitalno okruženje pruža anonimnost. Lažnim imenima i profilima na društvenim mrežama moguće je sakriti identitet. Anonimnost omogućuje zlostavljaču nesmetano nasilje bez nekog velikog straha od toga hoće li biti uhvaćen i otkriven, te se smanjuje društvena odgovornost. Ovakav oblik anonimnosti predstavlja i mnogo lakši način ranjavanja druge osobe od nasilja licem u lice (Robotić, 2015) zato što osoba ima manje empatije za žrtvu i više hrabrosti napisati pogrдне stvari nego ih izreći

uživo. Također, anonimnost povećava moć zlostavljača jer žrtve iz tog razloga ponekad i ne mogu znati tko je nasilnik te se povećava žrtvina bespomoćnost. S obzirom na anonimnost, ova vrsta nasilja je manje fizički uočljiva stoga roditelji i učitelji možda i ne zamjećuju kako se ono događa (Hay, Meldrum, i Mann, 2010). Ono što je svakako potrebno kako bi se odvijalo nasilje u digitalnom svijetu jest pristup internetu, računalu ili mobilnom uređaju. No, bilo da je nasilje putem interneta novi oblik nasilja ili samo nastavak tradicionalnog, moglo bi se reći kako je internetskom nasilju izložen sve veći broj adolescenata i djece s obzirom na to da tehnologija napreduje i kako je dostupnost interneta sve veća. Ono što povećava rizik da osoba postane zlostavljač je vrijeme provedeno gledajući nasilne sadržaje i igranje nasilnih video igara (Fanti, Demetriou i Hawa, 2012; prema Lianos i McGrath, 2018).

2.4. Posljedice nasilja putem interneta

Ne samo nasilje putem interneta, nego i nasilje općenito ima značajan utjecaj na psihički i emocionalni razvoj djeteta. U više istraživanja je dobiveno kako žrtve imaju nisko samopoštovanje (Robotić, 2015; Kowalski i Limber, 2013). Ono na što bi se trebalo obratiti pozornost pri prevenciji je osnaživanje i razvijanje samopoštovanja kod djece i adolescenata. Također, nekim istraživanjima se pokazalo da i sami nasilnici imaju nisko samopoštovanje (Kowalski i Lamber, 2013), no rezultati nisu konzistentni. Ne samo da dolazi do smanjenog samopoštovanja, nego žrtve imaju i emocionalne posljedice poput osjećaja manje vrijednosti i somatske posljedice poput glavobolje i mučnine. Nasilje nadalje ima brojne negativne posljedice za žrtvu – socijalna neprilagođenost, depresija i anksioznost. Postoje određeni psihološki ishodi koji su specifični za one koji čine nasilje i one koji ga doživljavaju. Osobe koje istovremeno čine i doživljavaju nasilje pokazuju više razine depresije, stresa i anksioznosti te smanjeno samopoštovanje (Šincek, Duvnjak i Milić, 2017). Nalazi Šincek, Duvnjak i Milić (2017) ukazuju na to da osobe koje i čine i doživljavaju nasilje u skupini koja je najviše izložena riziku od nastanka psihosocijalnih problema. Patchin i Hinduja (2010) u svom istraživanju pronalaze vezu između nasilja putem interneta i suicidalnih namjera i misli kod žrtava nasilja. Također, žrtve nasilja pokazuju namjeru za suicidalna ponašanja dva puta više nego osobe koje nisu bile žrtve nasilja (Hinduja i Patchin, 2010). Pokazano je kako je nasilništvo putem interneta povezano i s konzumacijom alkohola, delinkventnim ponašanjem, niskim samopoštovanjem, agresijom i odbačenošću od strane grupe. Za nasilnike je također karakteristično da ne znaju adekvatno rješavati probleme te da imaju slabo razvijene komunikacijske vještine. Ono što se

javlja kao ozbiljan problem jest da se žrtve ne žele nikome povjeriti da doživljavaju nasilje (Slonje i sur, 2012). Istraživanje Hodak Kodžoman, Velki i Cakić (2013) pokazuje kako se 33% djece ne povjeri nikome, čak ni vršnjaku zbog velikog straha.

2.5. Utjecaj roditelja, drugih odraslih i vršnjaka

Djeca i mladi su skloni izravno ili neizravno donositi odluke koje su u skladu s odlukama vršnjaka, roditeljima, odgajateljima i drugim odraslima. Roditelji imaju snažan utjecaj na ponašanje djeteta. Djeca s podržavajućim i toplim odnosom s roditeljima su otpornija na delinkventna ponašanja. Čak i u situacijama kada roditelji nisu u mogućnosti nadzirati svoje dijete, pozitivan donos između roditelja i djeteta može dijete odvojiti od delinkventnog ponašanja jer takvo ponašanje nije konzistentno s vrijednostima u obitelji (Patchin i Hinduja, 2012). Također, s obzirom na broj sati koji mladi provode u školi, značajan je utjecaj i odgajatelja i profesora. Istraživanja su pokazala kako odnos s profesorima koji ima jasno postavljena pravila ponašanja te koji je topao i uljudan može poslužiti kao zaštitni čimbenik za mlade (Cernkovich i Giordano, 1992; prema Hinduja i Patchin, 2012). Opće je poznato kako i vršnjaci imaju dominantnu ulogu u socijalizaciji djece i adolescenata. Konstantan je nalaz kako je vršnjački utjecaj prediktor izbora ponašanja mladih (Hinduja i Patchin, 2012). Odluke donesene u društvu su jače od individualnih tendencija za delinkventnim ponašanjem (Warr i Stafford, 1991; prema Hinduja i Patchin, 2012). Hinduja i Patchin (2012) u svojem istraživanju potvrđuju ove nalaze izvješćujući kako adolescenti se uključuju u nasilnička ponašanja jer su prijatelji također bili uključeni.

Razne su teorije koje pokušavaju objasniti zašto uopće dolazi do nasilničkog ponašanja. Pitanje koje se postavlja je može li se uključivanje u nasilje putem interneta objasniti teorijama tradicionalnog rizičnog i delinkventnog ponašanja. U daljnjem tekstu bit će obrađene četiri teorije i njihova mogućnost objašnjenja nasilja putem interneta.

3. TEORIJE TRADICIONALNOG RIZIČNOG I DELIKVENTNOG PONAŠANJA

3.1. Teorija socijalnih veza (eng. *Social Bond Theory*)

Odnosi s vršnjacima, uključenost u zajednicu i uspjeh u školi na neki način generiraju vezu između počinjavanja delinkventnog ponašanja. Prema ovoj teoriji, odnosi s nama važnim ljudima su jedan od najvažnijih prediktora koji nas sprječava da se počini zločin (Hagan, 2011). Teorija je više usredotočena na objašnjavanje zašto se ljudi ne uključuju u delinkventna ponašanja (Özbay i Özcan, 2006). Zbog straha da će delinkventno ponašanje narušiti odnose s bliskim ljudima, osobe zadržavaju konformitet s obitelji, prijateljima, susjedima i njima bliskim ljudima. Ne samo da strah od narušavanja odnosa sprječava osobu od počinjenja kaznenih djela, nego i ako je pojedinac visoko motiviran za uspjeh, svaki prijestup zapravo smanjuje šanse za uspjeh. Hagan (2011) navodi da se veza s grupama očituje kroz četiri komponente: (1) vezanost (eng. *attachment*) – za roditelje, prijatelje i važne institucije. Vezanost za roditelje u djetinjstvu dovodi do toga da se određene norme i pravila ponašanja kasnije u životu internaliziraju. Nadalje, (2) predanost ili privrženost (eng. *commitment*) – stupanj u kojem pojedinac zadržava interes za socijalnim odnosima, (3) uključenost (eng. *involvement*) – angažiranost u aktivnosti koje omogućuju vrlo malo vremena i prostora za upasti u nevolju i (4) vjerovanje (eng. *belief*) – vjerovanja u konvencionalne i „pravedne“ načine dolaženja do uspjeha smanjuje vjerojatnost za upuštanje u delinkventna ponašanja. Primjerice, mukotrpan rad i učenje u školi može poboljšati šanse za boljim zaposlenjem i boljim izborom posla. Za svaku osobu, komponente socijalnih veza su različite ali što su jače veze, manja je vjerojatnost činenja zločina. Özbay i Özcan, (2006) su u istraživanju sa 1710 srednjoškolaca dobili nalaze kako ova teorija uvelike objašnjava maloljetnička delinkventna ponašanja. Ispitivanja pokazuju da teorija više objašnjava ženska nego muška kriminalna ponašanja i da je više povezana sa konzumacijom psihoaktivnih tvari nego s težim kriminalnim ponašanjima (Hagan, 2011). Kada su osobe u krugu vršnjaka, sudjelovanje u neprimjerenom ponašanju postaje privlačnije jer se smanjuje osobna odgovornost (Haynie, 2001). Iako je teorija uvelike korisna za objašnjavanje procesa predanosti grupi, daljnja istraživanja su potrebna kako bi se pronašla veza s nasiljem putem interneta. Iako se naizgled čini da je ova teorija zapravo konzistentna s nalazima odnosa s vršnjacima, roditeljima i važnim osobama, vrlo malo istraživanja je provedeno te rezultati nisu konzistentni. Teorija je veću primjenu pronašla na preventivnim aktivnostima gdje se osobama osvještava važnost dobrih i pozitivnih odnosa sa drugima.

3.2. Opća teorija kriminaliteta (eng. *General Theory of Crime*)

Gottfredson i Hirschi (1990) definiraju kriminal kao uporabu prijevare ili sile u ovisnosti s osobnim interesom. Objašnjavaju kako vlastiti interes motivira ljudsko ponašanje i odražava želju da se osiguraju zadovoljstva i izbjegne bol. Stoga važna je količina samokontrole koja je proizvod odgoja u djetinjstvu. Samokontrola kao stabilna osobina ličnosti se razvija u ranom djetinjstvu i to ponajprije kroz odgojne postupke i stabilizira se u dobi od osam do deset godina. Stoga je roditeljstvo jedno od najvažnijih čimbenika u određivanju vjerojatnosti hoće li osoba počiniti zločine kasnije u životu ili ne. Gottfredson i Hirschi smatraju da djeca, koja se odgajaju na način da su zlostavljana ili su zanemarena, će češće počiniti kaznena djela. S druge strane, djeca čije je ponašanje bilo nadzirano i koja su dobivala kazne za loše ponašanje će vjerojatnije odbiti činiti kaznena ponašanja jer su im se takve odgojne metode internalizirale. Hirschi i Gottfredson (1993) razmatraju dva načina mjerenja samokontrole, putem direktnog opažanja i putem samoiskaza. Kako bi nalazi bili točniji, potrebno je u obzir uzeti obje metode mjerenja.

Niska samokontrola se manifestira kao impulzivnost, potreba za trenutnim zadovoljstvom, preferencija izvođenja rizičnih aktivnosti, nagli temperament i egoistične tendencije (Gottfredson i Hirschi, 1990). Takve manifestacije čine situaciju primamljivom zbog broja prilika koje se nude. Teorija govori o tome da će se osobe s niskom samokontrolom u korelaciji s drugim varijablama vjerojatnije uključiti u kriminalna i antisocijalna ponašanja jer vlastiti interes traži trenutnu ugodu (Hagan, 2011). Takve osobe se preferiraju uključiti u jednostavne, neverbalne i fizičke situacije, žive u trenutku tražeći jednostavne načine zadovoljenja svojih želja. Okolnosti su toliko primamljive da će vjerojatno osoba razmotriti samo neposredne dobitke, a neće razmotriti dugoročne negativne posljedice za sebe ili za žrtvu (Li, Holt, Bossler, i May, 2016). Ono čemu se često pri istraživanjima ove teorije i ne daje toliko pažnje je uloga prilike (Lianos i McGrath, 2018). Čim se ukaže prilika, prema teoriji općeg kriminaliteta, vjerojatnije je da će osobe s niskom samokontrolom počiniti devijantna ponašanja (Gottfredson i Hirschi, 1990). Važno je i naglasiti da postoje tri karakteristike situacije koje povećavaju vjerojatnost javljanja devijantnog ponašanja: (1) kada ponašanje može rezultirati trenutnom ugodom, (2) kada je ponašanje lako provesti, (3) kada postoji mala vjerojatnost da će osoba biti otkrivena (Lianos i McGrath, 2018). Prilika određuje hoće li osoba počiniti određena rizična ponašanja u životu poput prijevare, pretjerane konzumacije alkohola, nasilja, nemarne vožnje, promiskuitetnog ponašanja i slično (Lianos i McGrath, 2018). Neki od primjera prilike koja se navodi u literaturi je anonimnost, vrijeme provedeno online i druženje

s devijantnim vršnjacima. Teorija nastoji objasniti razlike u učestalosti delinkventnih ponašanja s obzirom na dob. Adolescenti se više upuštaju u devijantna ponašanja, te učestalost devijantnih ponašanja opada s dobi. Daljnja istraživanja samokontrole pokazuju kako učinak samokontrole može ovisiti o izloženosti delinkventnim prijateljima koji mogu pojačati vlastito delinkventno ponašanje (Gottfredson i Hirschi, 1990). Istraživanja također pokazuju kako će osobe sa niskom samokontrolom se vjerojatnije povezati sa delinkventnim vršnjacima nego s vršnjacima koji ne pokazuju delinkventna ponašanja.

Teorija općeg kriminaliteta je jedna od uspješnijih teorija u objašnjenju tradicionalnog kriminala, maloljetničke delinkvencije i općenito kriminala putem interneta. Velik broj istraživanja je potvrdio da osobe s niskom samokontrolom su u većem riziku od počinjenja kriminalnog ponašanja (Cauffman, Steinberg, i Piquero, 2005). Postoje i dokazi će osobe s niskom samokontrolom se uključiti i u tradicionalna nasilnička ponašanja (Chui i Chan, 2013). Kada se govori o nasilju putem interneta, teorija općeg kriminaliteta ima svoju primjenu i u području nasilja u digitalnom svijetu (Lianos i McGrath, 2018).

Što se tiče povezanosti opće teorije kriminaliteta i nasilja putem interneta, istraživanja nema mnogo. No, istraživanje Vazsonyi, Machackova, Sevcikova, Smahel, i Cerna (2012) potvrđuje kako je samokontrola prediktor izvršavanja internetskog nasilja direktno i indirektno putem nekih drugih ponašanja. Vjerojatnije će se osobe s nižom samokontrolom uključiti u delinkventna ponašanja i biti počinitelji nasilja na internetu. Lianos i McGrath (2018) su također provjeravali je li niska samokontrola povezana s nasiljem putem interneta. Ono što su rezultati pokazali je da su sudionici s niskom samokontrolom imali veću vjerojatnost sudjelovanja u internetskom zlostavljanju, osobito kada su imali veću mogućnost to učiniti. Važno je napomenuti da odnos dobi i internetskog zlostavljanja nije bio značajan kada se u analizu uključila samokontrola sugerirajući kako stariji sudionici imaju veći stupanj samokontrole i manja je vjerojatnost njihova uključivanja u nasilje.

3.3. Generalna teorija pritiska (eng. *General Strain Theory*)

Teorije pritiska su nastale iz ideje da su ljudi prisiljeni na zločin. Ova teorija smatra da su kriminal i delinkvencija uzrokovani pritiskom i različitim oblicima frustracija (Lianos i McGrath, 2018). Smatra se kako ljudi pribjegavaju delinkventnom ponašanju kada ne mogu na prihvatljiv način postići svoje ciljeve. Agnew (1992) smatra kako frustracija može biti uzrokovana na tri načina: (1) neuspjeh u postizanju pozitivnih podražaja, tj. ciljeva koji se vrednuju na pozitivan način, (2) gubitak pozitivnih potkrepljenja, (3) pozitivni prikaz

negativnih podražaja. Ovakvi naponi dovode do negativnih emocija poput ljutnje, frustracije, depresije i anksioznosti, pogotovo kada se naponi percipiraju kao nepravedni. U nastojanju da se situacija popravi, pojedinci se upuštaju u kriminalna ponašanja (Agnew, 2001). Osobe koje su izložene ovakvim naporima će se vjerojatnije upustiti u delinkventna ponašanja, te neuspjeli naponi dovode do ljutnje koja zatim dovodi do delinkventnog ponašanja. Prvi uzrok ima tri podtipa: (1) neuspjeh u postizanju idealnih ciljeva, (2) neuspjeh u postizanju očekivanih ciljeva i (3) ne tretiranje osobe na pošten način. Uvođenjem drugog i trećeg uzroka frustracije u teoriju, omogućuje se razmatranje različitih iskustava koji bi potencijalno mogli rezultirati frustracijom ili stresom (Kail, 2016). Agnew (2001) definira neuspjeh u postizanju ciljeva kao „odvojenost težnji pojedinca i njegova stvarnog postignuća“. Ova definicija omogućava razmatranje kako izvori pritiska mogu doći od bilo gdje te se mogu kretati od učenika s nižim uspjehom od onoga kojim teži, do nemogućnosti zapošljavanja. Potencijalni primjeri ova dva nova faktora su smrt bliske osobe, razvod roditelja, iskustvo zlostavljanja i slično (Agnew, 2001). U školskom kontekstu uspoređivanje s vršnjacima ponekad može dovesti do ljutnje, ogorčenosti i tuge jer osoba ne može dostići uspjehe vršnjaka (Agnew, 1992). Agnew iznosi i nekoliko različitih oblika i karakteristika frustracija koji će vjerojatno rezultirati delinkventnim ponašanjem. Međutim, pritisak nekad ne igra direktnu ulogu u delinkventnom ponašanju. Umjesto toga, Agnew (1992) predlaže da i negativne emocije mogu igrati ulogu između pritiska i delinkventnog ponašanja. Ljutnja, razočaranje, depresija i strah mogu biti rezultat pritiska i frustracije.

Teorija se obično testira ispitivanjem utjecaja odabranih vrsta frustracija na kriminal. Neće svi ljudi jednako reagirati na iste frustracije. Smatra se da će frustracija najvjerojatnije rezultirati zločinom kada događaj ili situacija: (1) se smatraju nepravednim (jer nasilje često krši norme), (2) su visoke jačine (jer su odnosi s vršnjacima najvažniji u adolescenciji), (3) su povezani s niskom samokontrolom i (4) postoji određeni pritisak ili poticaj za baviti se kriminalom (Agnew, 2001). Temeljem tih karakteristika, smatra se da će određene vrste frustracija biti slabo povezane ili čak ni malo povezane s kriminalnim ponašanjem. Takve frustracije uključuju neuspjeh u postizanju poslovnog ili akademskog uspjeha ili one pronađene u stresnim životnim događajima. S druge strane, za neke pritiske se smatra da će biti više povezane s kriminalom, primjerice roditeljski odgoj, zanemarivanje ili zlostavljanje, nemogućnost postizanja ciljeva, diskriminacija i slično (Agnew, 2001). Emocije koje frustracije izazivaju (ljutnja ili agresija) stvaraju pritisak na korektivne akcije te je kriminal samo jedan od mogućih odgovora (Agnew, 1992).

Istraživači koriste pojam frustracije u različitim pogledima. Neki smatraju da je to nešto objektivno (tjelesno zlostavljanje, loše ocjene), neki da je to emocionalna reakcija (ljutnja zbog načina na koji se drugi odnose prema osobi), dok neki smatraju da je to pojedinačna procjena o nekom događaju/stanju (vole li adolescenti način na koji se roditelji odnose prema njima) (Agnew, 2001). Kao što je ranije navedeno, potencijalno postoji mnogo objektivnih i subjektivnih frustracija koje udovoljavaju ove uvjete. Agnew ne spominje postoji li veća vjerojatnost da će jedna frustracija rezultirati drugom frustracijom. Umjesto toga, tretirao ih je ekvivalentima u njihovom utjecaju na kriminalna ponašanja. Smatra kako su karakteristike pojedinca te koje određuju koje će frustracije utjecati na kriminalna ponašanja (Agnew, 2001). Točnije, frustracije najvjerojatnije dovode do kriminala kada pojedinci nemaju vještine i načine da se nose s pritiskom na optimalan način, smatraju da su za pritisak krivi drugi ljudi te imaju nisku socijalnu kontrolu te se upuštaju u kriminalna ponašanja.

Mnogo podataka govori o tome kako se muškarci češće nego žene upuštaju u kriminalna ponašanja (Broidy i Agnew, 1997). Teorija pritiska pruža određena objašnjenja zašto je to tako: (1) muškarci su izloženi različitim frustracijama od žena (žene su izložene obiteljskom nasilju, korištenju opojnih sredstava, dok su muškarci češće izloženi financijskim i poslovnim problemima), (2) muškarci i žene se razlikuju u emocionalnim odgovorima, (3) različite metode odgoja, drugačije socijalne potpore, te različite prilike i osobine ličnosti određuju razlike u emocionalnim odgovorima muškaraca i žena na frustraciju (Broidy i Agnew, 1997). Razumijevanjem spolnih razlika u doživljavanju različitih tipova frustracija moguće je objasniti i spolne razlike u kriminalnom ponašanju. Žene češće reagiraju na frustrirajuće događaje tugom, krivnjom i depresijom, dok muškarci ljutnjom, impulzivnim i agresivnim ponašanjem. Popratna emocionalna stanja kod muškaraca povećavaju vjerojatnost agresivnog ponašanja i samodestruktivnog ponašanja (Broidy i Agnew, 1997).

Osim što je ova teorija izuzetno svestrana, opisana je kao opća teorija zločina koja se može koristiti za objašnjenje raznih oblika devijantnog ponašanja. Budući da se generalna teorija pritiska pokazala povezanom s višestrukim oblicima delinkvencije (Hay i Meldrum, 2010), javlja se pitanje može li ova teorija objasniti internetsko nasilje. Postoje nalazi kako ima poveznice između tradicionalnog oblika nasilja i nasilja putem interneta. Osobe koje su iskusile tradicionalno nasilje eksternaliziraju svoju frustraciju i postaju napadači na internetu (Hay i sur., 2010). Lianos i McGrath (2018) potvrđuju odnos pritiska i internetskog zlostavljanja te da je odnos djelomično bio posredovan ljutnjom. Nadalje, Patchin i Hinduja (2011) su istraživali je li frustracija koja je izazvana odnosima, akademskim i financijskim stresorima predviđa tradicionalno nasilje i nasilje putem interneta, te su testirali je li odnos posredovan negativnim

afektom kod adolescenata. Rezultati pokazuju kako osobe koje doživljavaju više frustracija i negativnih emocija će se vjerojatnije upustiti u nasilje, dok negativni afekt nije moderirao odnos. Također, smatraju kako se ova teorija može koristiti kako bi objasnila tradicionalno nasilje i nasilje putem interneta. Ono što treba imati na umu je da društvene mreže i internet općenito omogućuju ljudima da se povežu s drugim osobama na pozitivan način. Primjerice, internet omogućava ljudima da održavaju kontakte s obitelji i prijateljima s kojima nisu u mogućnosti biti licem u lice. Stoga, internet može biti i siguran prostor a ne samo potencijalni izvor frustracija (Kail, 2016). Lee i Sanchez (2018) u svojem istraživanju nisu dobili čvrstu povezanost između različitih vrsta frustracija i nasilja putem interneta sugerirajući kako ne treba generalizirati dobivene nalaze.

3.4. Teorija problematičnog ponašanja (eng. *Problem Behavioral Theory*)

U odnosu na druge dobne skupine, adolescenti općenito imaju najveći rizik od uključivanja u problematična ponašanja koja mogu imati ne samo posljedice za njih, nego i za njihove bližnje. Teorija pruža konceptualni okvir za razumijevanje rizičnih ponašanja tijekom adolescencije. Teorija problematičnog ponašanja definira rizično ponašanje kao nešto što može ometati uspješan psihosocijalni razvoj te je problematično ponašanje nepoželjno po društvenim i pravnim normama (Jessor, 1991). Takva problematična ponašanja uključuju antisocijalno ponašanje, neuspjeh u školi i konzumaciju alkohola (Lester, Cross i Shaw, 2012). Prema teoriji problematičnog ponašanja, adolescenti i mladi ljudi koji se upuštaju u jedno rizično ponašanje će se vjerojatno upustiti i u druga rizična ponašanja. Struktura ove teorije je složena i sveobuhvatna. Kako je navedeno, teorijski okvir uključuje tri glavne varijable koje objašnjavaju problematično ponašanje: (1) percipirani sustav okoline, (2) sustav osobnosti i (3) sustav ponašanja. Sustav osobnosti se primjerice odnosi na skup relativno trajnih vrijednosti, stavova i očekivanja što se odražava na lošije akademsko postignuće, niže samopoštovanje, veća kritika društva i slično. Sustav ponašanja uključuje konzumaciju psihoaktivnih tvari, alkohola, kršenja normi i slično. Sudjelovanje u bilo kojem problematičnom ponašanju povećava vjerojatnost uključivanja u druga rizična ponašanja (Jessor, Turbin i Costa, 1998). Svaka od varijabli služi kao poticaj za uključivanje u problematično ponašanje ili kao kontrola protiv uključenja. Na empirijskoj razini, pokazano je kako rizična ponašanja tijekom adolescencije poput zlouporabe psihoaktivnih tvari, nasilje i rizična seksualna ponašanja kovariraju i mogu dijeliti isto objašnjenje njihova nastanka (Gámez-Guadix, Borrajo i Almendros, 2016). Teorija

problematičnog ponašanja govori o tome da rizična ponašanja među adolescentima proizlaze iz trajnih karakteristika pojedinaca (Kırcaburun, Kokkinos, Demetrovics, Király, Griffiths, i Çolak, 2018). Teorija sugerira kako adolescenti modeliraju ponašanje svojih vršnjaka. Prema, tome adolescenti koji zlostavljaju mogu osjećati da su prešli granice prihvatljivog ponašanja i postaju dio „delinkventne“ grupe gdje su ponašanja više prihvatljiva (Lester, Cross i Shaw, 2012). Postoje i određeni rizični čimbenici koji pogoduju nastanku devijantnog ponašanja. Neki od njih su nisko samopoštovanje, osjećaj beznađa, loš školski uspjeh i loš utjecaj vršnjaka. S druge strane, postoje i zaštitni čimbenici kao otvoreni i prijateljski odnosi s drugima, dobar školski uspjeh, pozitivne socijalne aktivnosti, uključenost u religiju i slično (Jessor, Turbin i Costa, 1998). Hinduja i Patchin (2012) u svojem istraživanju su dobili nalaz kako postoji povezanost između uključivanja u nasilje putem interneta i odnosa s roditeljima, važnim drugima i odnosa s vršnjacima. Iako istraživanje nije provjeravalo Jessorovu teoriju, ovi nalazi svakako idu u prilog teoriji jer podržavaju činjenicu da su topli i otvoreni odnosi s drugima zapravo zaštitni čimbenik od uključivanja u nasilje.

Boyd i suradnici (2009; prema Kırcaburun i sur., 2018) proširuju ovu teoriju i naglašavaju kako problematična ponašanja treba shvatiti u kontekstu percipiranog okruženja osobe, genetskih čimbenika i psiholoških karakteristika osobe. Korištenje interneta, nasilje putem interneta i upoznavanje stranaca putem interneta mogu biti povezani. Nalazi potvrđuju povezanost između rizičnih ponašanja na internetu (Kowalski, Giumetti, Schroeder i Lattanner, 2014). Pretjerano potrošeno vrijeme na društvene mreže može rezultirati većom vjerojatnosti javljanja problematičnog ponašanja zbog izloženosti neprimjerenim sadržajima (Kırcaburun i sur., 2018). Također, prethodna istraživanja su pokazala da je spol važna kontrolna varijabla kada se govori o problematičnim ponašanjima na internetu. Kako je ranije navedeno, muškarci i žene koriste internet za različite stvari (Snell i Englander, 2010), te su žene sklonije depresivnijim raspoloženjima. Smatra se kako se problematična ponašanja javljaju u završnim godinama srednje škole te da će u tom razdoblju učenici biti „problematičniji“ korisnici društvenih mreža te zlostavljači. Ove pretpostavke u istraživanju Kırcaburun i sur. (2018) se nisu potvrdile. Rezultati Lester, Cross i Shaw (2012) pružaju dodatne dokaze grupiranja problemskih ponašanja. Pronađena je povezanost između klasičnog nasilja i nasilja putem interneta i čini se da je sudjelovanje u nekim problematičnim ponašanjima bilo veće za učenike koji su imali povijest nasilničkih ponašanja, no takvi dokazi nisu pronađeni za nasilje putem interneta. Autori naglašavaju kako postoji mogućnost smanjenja nasilja putem interneta ukoliko se prevencija usredotoči na tradicionalno nasilje. Nadalje, Šincek, Tomašić Humer i Duvnjak (2017) pretpostavljaju kako će djeca i adolescenti u različitim okruženjima pokazati i različite

vrste rizičnog ponašanja. Ono što se istraživanjem detaljnije ispitivalo je povezanost igranja igrica i tradicionalnog i internetskog nasilja. Dobiveno je kako su djeca i adolescenti koji redovito igraju igrice nasilniji u ponašanju za razliku od djece i adolescenata koji igraju igrice povremeno. Posebice oni koji igraju video igrice više od pet sati dnevno su počinili i doživjeli više nasilja (klasičnog i putem interneta). Također, važan je nalaz kako su djeca i mladi koji čine nasilno ponašanje skloni drugim rizičnim ponašanjima na internetu, posebice igranju nasilnih video igrica.

4. ZAKLJUČAK

Jasno je kako je nasilje na internetu postao ozbiljan globalni problem, prvenstveno iz razloga što je internet sve dostupniji. Jedan od problema koji proizlazi iz sve veće dostupnosti interneta jest izloženost djece i adolescenata internetskom nasilju. Nalazi pokazuju kako se prevalencija doživljavanja nasilja na internetu sve više povećava čemu svjedoče nalazi Lianos i McGrath (2018) koji navode kako je 80% adolescenata zlostavljalo nekoga putem interneta barem jednom u životu. Ono što je također pokazano je kako postoje razlike između nasilja na internetu i tradicionalnog nasilja, ali također postoje i brojne sličnosti. Veći je problem naime nasilje putem interneta jer se događa konstantno, te je izražen problem anonimnosti gdje postoji vrlo mala šansa za biti otkriven jer se smanjuje društvena odgovornost.

Pošto je nasilje putem interneta sve veći problem, razne teorije pokušavaju objasniti razlog nastajanja ne samo delinkventnog ponašanja nego i nasilja putem interneta. U ovom radu su obrađene četiri teorije: teorija socijalnih veza, opća teorija kriminaliteta, generalna teorija pritiska i teorija problematičnog ponašanja. Što se tiče teorije socijalnih veza, potrebna su dodatna istraživanja kojim bi se istražio odnos nasilja na internetu i privrženih veza s bliskim osobama. Ostale teorije tradicionalnog delinkventnog ponašanja pružaju veliku mogućnost primjene na nasilje putem interneta. Generalna teorija kriminaliteta je općenito jedna od najistraživanijih i empirijski provjerenih teorija te najviše dokaza nalaže kako su samokontrola i prilike koje se pružaju jedne od najvećih prediktora nasilja putem interneta. Također teorija pritiska je potvrđena kao dobra teorija za objašnjavanje i nasilja putem interneta. Naposljetku, teorija problematičnog ponašanja pokazuje kako je uključ enje u jednu kriminalnu aktivnost povezano s uključ enjem i u drugu kriminalnu aktivnost, no istraživanja

pokazuju nekonzistentne rezultate kada se govori o konkretno nasilju putem interneta, te su potrebna dodatna istraživanja.

Osim što su opća teorija kriminaliteta i generalna teorija pritiska dobre teorije za objašnjavanje i nasilja putem interneta, nalazi pokazuju i razne praktične implikacije. S obzirom da sve više djece i mladih koristi internet, trebalo bi provesti istraživanje i vidjeti smanjuje li se stopa nasilja kada roditelji nadgledaju što njihova djeca rade provodeći vrijeme na internetu. Također, važno je naglasiti da internet nije samo loše mjesto gdje se događaju nasilnička ponašanja nego je i internet koristan alat za komuniciranje s drugim ljudima, za učenje, istraživanje, razvoj kreativnosti i slično. Važna je uloga roditelja, nastavnika i edukatora u prevenciji nasilja putem interneta. Zajednički rad s mladima bi zapravo kreirao dobre školske odnose i bolji odnos s vršnjacima jer bi se zapravo mladima pokazalo kako je ovaj oblik nasilja društveno neprihvatljiv i kažnjiv. Iz tog razloga planiranje preventivnih programa kojima bi se djeci i adolescentima pokazale pozitivne strane interneta bi vjerojatno bio dobar način kako pristupiti adolescentima. Također, način rada s mladima u kojima ih se potiče na kritičko razmišljanje i gdje se njeguju pozitivni odnosi s vršnjacima, roditeljima i starijima bi stoga bio dobar pristup u kreiranju „zdrave“ i pozitivne okoline na mreži ali i u stvarnom svijetu. Takve efektivne strategije bi se trebale ukomponirati u svakodnevnu praksu što prije kako bi se smanjile negativne strane interneta.

LITERATURA

- Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology*, 30(1), 47-88.
- Agnew, R. (2001). Building on the foundation of general strain theory: Specifying the types of strain most likely to lead to crime and delinquency. *Journal of research in crime and delinquency*, 38(4), 319-361.
- Broidy, L., i Agnew, R. (1997). Gender and crime: A general strain theory perspective. *Journal of research in crime and delinquency*, 34(3), 275-306.
- Cauffman, E., Steinberg, L., i Piquero, A. R. (2005). Psychological, neuropsychological and physiological correlates of serious antisocial behavior in adolescence: The role of self-control. *Criminology*, 43(1), 133-176.
- Chui, W. H., i Chan, H. C. O. (2013). Association between self-control and school bullying behaviors among Macanese adolescents. *Child abuse & neglect*, 37(4), 237-242.
- Čiča, I. (2013). *Odnos nasilja preko Interneta i nasilja „licem u lice“* (Diplomski rad). Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:424066> (18.6.2019.)
- Đuranović, M., i Klasnić, I. (2016). Povezanost školskog uspjeha i rizičnih ponašanja srednjoškolaca na internetu. *Napredak: časopis za pedagošku teoriju i praksu*, 157(3), 263-281.
- Espelage, D. L., Rao, M. A., i Craven, R. G. (2012). Theories of cyberbullying. *Principles of cyberbullying research: Definitions, measures, and methodology*, 49-67.
- Gámez-Guadix, M., Borrajo, E., i Almendros, C. (2016). Risky online behaviors among adolescents: Longitudinal relations among problematic Internet use, cyberbullying perpetration, and meeting strangers online. *Journal of Behavioral Addictions*, 5(1), 100-107.
- Gottfredson, M. R., i Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford University Press.
- Hagan, F. E. (2011). *Introduction to criminology: Theories, methods, and criminal behavior*. Sage Publications.
- Hay, C., i Meldrum, R. (2010). Bullying victimization and adolescent self-harm: Testing hypotheses from general strain theory. *Journal of youth and adolescence*, 39(5), 446-459.
- Hay, C., Meldrum, R., i Mann, K. (2010). Traditional bullying, cyber bullying, and deviance: A general strain theory approach. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 26(2),

130-147.

- Haynie, D. L. (2001). Delinquent peers revisited: Does network structure matter?. *American journal of sociology*, 106(4), 1013-1057.
- Hinduja, S., i Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant behavior*, 29(2), 129-156.
- Hinduja, S., i Patchin, J. W. (2013). Social influences on cyberbullying behaviors among middle and high school students. *Journal of youth and adolescence*, 42(5), 711-722.
- Hirschi, T., i Gottfredson, M. (1993). Commentary: Testing the general theory of crime. *Journal of research in crime and delinquency*, 30(1), 47-54.
- Hodak Kodžoman, I., Velki, T., i Cakić, L. (2013). Izloženost djece starije školske dobi elektroničkom nasilju. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 59(30), 110-127.
- Jessor, R., Turbin, M. S., i Costa, F. M. (1998). Protective factors in adolescent health behavior. *Journal of personality and social psychology*, 75(3), 788.
- Kail, R. M. (2016). *What Influences Cyberbullying: A Test of General Strain Theory* (Doctoral dissertation).
- Kırcaburun, K., Kokkinos, C. M., Demetrovics, Z., Király, O., Griffiths, M. D., i Çolak, T. S. (2018). Problematic online behaviors among adolescents and emerging adults: Associations between cyberbullying perpetration, problematic social media use, and psychosocial factors. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-18.
- Kowalski, R. M., i Limber, S. P. (2013). Psychological, physical, and academic correlates of cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 53(1), S13-S20.
- Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., i Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological bulletin*, 140(4), 1073.
- Lee, G., i Sanchez, M. (2018). Cyber Bullying Behaviors, Anonymity, and General Strain Theory: A Study of Undergraduate Students at a South Eastern University in the United States. *International Journal of Cyber Criminology*, 12(1), 84-96.
- Lester, L., Cross, D., i Shaw, T. (2012). Problem behaviours, traditional bullying and cyberbullying among adolescents: Longitudinal analyses. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 17(3-4), 435-447.
- Li, C. K., Holt, T. J., Bossler, A. M., i May, D. C. (2016). Examining the mediating effects of social learning on the low self-control—cyberbullying relationship in a youth sample. *Deviant Behavior*, 37(2), 126-138.

- Li, Q. (2007). Bullying in the new playground: Research into cyberbullying and cyber victimization. *Australasian Journal of Educational Technology*, 23(4), 435-454.
- Lianos, H., i McGrath, A. (2018). Can the general theory of crime and general strain theory explain cyberbullying perpetration?. *Crime & Delinquency*, 64(5), 674-700.
- Mihajlov, M., i Vejmelka, L. (2017). Internet addiction: A review of the first twenty years. *Psychiatria Danubina*, 29(3), 260-272.
- Özbay, Ö., i Özcan, Y. Z. (2006). A test of Hirschi's social bonding theory: Juvenile delinquency in the high schools of Ankara, Turkey. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 50(6), 711-726.
- Patchin, J. W., i Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth violence and juvenile justice*, 4(2), 148-169.
- Patchin, J. W., i Hinduja, S. (2010). Cyberbullying and self-esteem. *Journal of school health*, 80(12), 614-621.
- Patchin, J. W., i Hinduja, S. (2011). Traditional and nontraditional bullying among youth: A test of general strain theory. *Youth & Society*, 43(2), 727-751.
- Robotić, P. (2015). Zamke virtualnog svijeta: zaštita djece i mladih na internetu i prevencija ovisnosti. *Časopis za primijenjene zdravstvene znanosti*, 1(2), 81-96.
- Slonje, R., Smith P. K., i Frisen, A. (2012): The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior*, 29 (1), 26-32.
- Snell, P. A., i Englander, E. (2010). Cyberbullying victimization and behaviors among girls: Applying research findings in the field. *Journal of Social Sciences* 6 (4), 510-514.
- Strabić, N., i Tokić Milaković, A. (2016). Elektroničko nasilje među djecom i njegova usporedba s klasičnim oblicima vršnjačkog nasilja. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 24(2), 166-183.
- Šincek, D. (2014). Gender differences in cyber-bullying. *Conference proceedings SGEM – SEGM conference on psychology and psychiatry, sociology and healthcare, education: Vol 2. International Multidisciplinary Scientific Conference Social Sciences and Arts (195-202)*. Sofija, Technology Ltd.
- Šincek, D., Tomašić Humer, J., & Duvnjak, I. (2017). Correlates of problematic gaming – is there support for proneness to risky behaviour?. *Psychiatria Danubina*, 29(3), 302-312.
- Šincek, D., Duvnjak, I., & Milić, M. (2017). Psychological Outcomes of Cyber-Violence on Victims, Perpetrators and Perpetrators/Victims. *Hrvatska Revija za Rehabilitacijska Istraživanja*, 53(2), 98-110.

- Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in human behavior*, 26(3), 277-287.
- Vazsonyi, A. T., Machackova, H., Sevcikova, A., Smahel, D., i Cerna, A. (2012). Cyberbullying in context: Direct and indirect effects by low self-control across 25 European countries. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2), 210-227.
- Vejmelka, L., Strabić, N., i Jazvo, M. (2017). Online aktivnosti i rizična ponašanja adolescenata u virtualnom okruženju. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 26(1), 59-78.
- Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. Research press.
- Zoroja Milić, I., Markuš, Z. (2018, 5. prosinca). Primjena informacijskih i komunikacijskih tehnologija (IKT) u kućanstvima i kod pojedinaca u 2018., prvi rezultati. *Državni zavod za statistiku*. Preuzeto s https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2018/02-03-02_01_2018.htm (25.05.2019.)